

ԼԵՎՈՆ ԱՎԱԳՅԱՆ

ՏԻԳՐԱՆ ԶՐԲԱՇՅԱՆ

*Պրոֆեսոր Տիգրան Արշակի Զրբաշյանը Հայաստանի երկրա-
բանական ծառայության սկզբնավորման շրջանի այն նշանավոր*

*դեմքերից մեկն է, որը շնայած իր կարճատև, սակայն բեղմնավոր
գործունեությամբ մեծ դեր է խաղացել մեր հանրապետության երկ-
րաբանական կառուցվածքի և օգտակար հանածոների ուսումնա-*

սիրման ու երկրաբանական ազգային առաջին կադրերի պատրաստման պատվավոր գործում:

Տիգրան Զրբաշյանը հանդիսացել է Հայաստանի երկրաբանության մի քանի բնագավառների և ընդերքի մի շարք հարստությունների անդրանիկ հետազոտողն ու Երևանի պետական համալսարանի երկրաբանական ֆակուլտետի հիմնադիրը:

Զնայած այդ հանգամանքին, նրա մասին չկա գեթ մի համառոտ աշխատություն: Ներկա հոդվածը այդ բացը լրացնելու մի համեստ փորձ է: Օգտագործելով արխիվային նյութերը, աշխատել ենք վեր հանել բաղմավաստակ երկրաբան-մանկավարժի կյանքի ու գործունեության հիմնական գծերը:

Տիգրան Արշակի Զրբաշյանը ծնվել է 1889 թ. նոյեմբերի 9-ին (հին տոմարով) Վանում, ծառայողի ընտանիքում: Սկզբնական կրթությունը ստանում է էրզրումի Արծնյան վարժարանում (1896—1902) և Վանի Երեմյան դպրոցում (1902—1906), այնուհետև փոխադրվում է Թիֆլիս, սովորում և ավարտում է Ներսիսյան դպրոցը (1908—1912):

1913—1918 թվականներին Տ. Զրբաշյանը սաշտոնավարում է նախ Վանի, այնուհետև Թիֆլիսի հայկական դպրոցներում, դասավանդելով մաթեմատիկա, ֆիզիկա, քիմիա և բնագիտություն:

1918—1920 թվականներին Տ. Զրբաշյանը սովորում է Թիֆլիսի անդրկովկասյան մասնավոր համալսարանի բնագիտական ֆակուլտետում և միաժամանակ, որպես լաբորանտ, աշխատում է պոլիտեխնիկական ինստիտուտի հանքաբանական կաբինետում, պրոֆ. Գինդերգի մոտ: Հանքաբանական հարուստ կաբինետը նրա համար ունենում է ճակատագրական նշանակություն: Ուսման ծառայվ Տիգրանը որոշում է իրեն նվիրաբերել երկրաբանական գիտությունն ու լեռնային գործին:

1920 թվականին Տ. Զրբաշյանը մեկնում է Փարիզ և ընդունվում Սորբոնի համալսարանը: Այստեղ նա լսում է ֆիզիկա-մաթեմատիկական գիտելիքների մի շարք դասընթացներ, այնուհետև փոխադրվում է Փարիզի լեռնային ինստիտուտը, որն ավարտում է 1924 թ. և ստանում լեռնային ինժեների կոչում:

Սակայն Զրբաշյանը չի բավարարվում իր ձեռք բերած գիտելիքներով և այն լրացնելու ու հարստացնելու համար մոտ մեկ տարի շարունակում է հաճախել համալսարանի դասախոսություններին, լսում կիրառական երկրաբանության, բյուրեղագիտության, հանքաբանության, հնէաբանության, քարագիտության և հետազոտման մեթոդների մասնագիտացած դասընթացների առանձին

բաժիններ, մասնակցում գործնական պարապմունքներին, միաժամանակ աշխատելով Փարիզի բնագիտա-պատմական թանգարանին կից պրոֆ. Ա. Լաբրուայի հանքաբանական լաբորատորիայում և շուտով վաճելում շրջապատողների սերն ու համակրանքը:

Սակայն Հայրենիքի կարոտը և իր հարազատ ժողովրդին ծառայելու ջերմ ցանկությունը հանգիստ չեն տալիս նրան և շնայած մի շարք թախանձանքներին՝ հրաժարվում է Փարիզում ընդմիշտ հաստատվելու մտքից ու որոշում է մեկնել Հայաստան:

1925 թվականի դեկտեմբերի վերջերին, Տիգրան Զրբաշյանը Փարիզից վերադառնում է Նրեան և 1926 թ. սկզբներին աշխատանքի է հրավիրվում պետական համալսարանի տեխնիկական ֆակուլտետում, որպես ընդհանուր երկրաբանություն, բյուրեղագիտության և հանքաբանության դասախոս: Այդ նույն թվականին նա հիմնում է բյուրեղագիտական և հանքաբանական կաբինետ, որը զգալի դեր է խաղում տարբեր մասնագիտություն ընտրած ուսանողների գործնական պարապմունքների կազմակերպման գործում:

1929 թվականին Տ. Զրբաշյանը ստանում է դոցենտի կոչում և նշանակվում համալսարանի երկրաբանության ու հանքաբանության ամբիոնի վարիչ, իսկ գիտա-մանկավարժական բեղմնավոր գործունեության համար, 1933 թ. նրան շնորհվում է պրոֆեսորի կոչում:

Սակայն, Տիգրան Զրբաշյանի անունը լայն ճանաչում է ստանում 1934 թ., երբ նա համալսարանի ռեկտոր Տիգրան Մուշեղյանի անմիջական օգնությամբ, համալսարանում ստեղծում է երկրաբանական բաժին և նշանակվում նորաստեղծ աշխարհագրական-երկրաբանական ֆակուլտետի ղեկան: Այդ ժամանակ էլ դրսևորվում են նրա ոչ միայն գիտա-մանկավարժական աշխատանքի հիանալի կողմերը, այլև վարչական, կազմակերպչական ունակությունները:

1934—1935 ուսումնական տարվա հենց սկզբից պրոֆ Տ. Զրբաշյանը իր ասիստենտ Շուշիկ Շատվորյանի, պրոֆեսորներ՝ Հայրապետ Հովհաննիսյանի և Հովհաննես Կարապետյանի, ավագ դասախոս Հարություն Թերզիբաշյանի և ուրիշների անմիջական օգնությամբ, մեծ ջանք ու եռանդ է գործադրում, նորաբաց ֆակուլտետը դասախոսական կադրերով համալրելու, նյութատեխնիկական բազա ստեղծելու և ուսումնա-արտադրական պրոցեսը օրինակելիորեն կազմակերպելու համար:

Կարճ ժամանակամիջոցում, լրացվում ու ընդարձակվում է մինչ այդ գոյություն ունեցող բյուրեղագիտական և հանքաբանական միակ կաբինետը, ստեղծվում են քարագիտության և հնէա-

բանության կաբինետներ, կազմակերպվում է բյուրեղագիտության արհեստանոց: Բացի այդ, ուսանողների լաբորատոր և գործնական պարապմունքների կազմակերպման համար պրոֆ. Տ. Զրբաշյանի նախաձեռնությամբ, ձեռք են բերվում բևեռացնող մանրադիտակներ, մի շարք մասնագիտական սարքեր ու գործիքներ, բազմաթիվ ցուցադրական հավաքածուներ, երկրաբանական քարտեզներ, աղյուսակներ, գծագրեր և այլն:

Ձնայած կատարված մեծ աշխատանքին, այն շատ փոքր էր պահանջը բավարարելու համար: Ֆակուլտետի երկրաբանական, ինչպես նաև աշխարհագրական բաժնի ուսումնա-արտադրական հարցերի մակարդակի բարձրացման և զարգացման գործին խիստ չափով խանգարում էին մասնագիտական և օժանդակ որակյալ կադրերի պակասը, ուսումնական ծրագրերի բացակայությունը, ուսանողների արտադրական պրակտիկայի կազմակերպման դժվարությունները, կաբինետների, լաբորատորիաների, մասնագիտական և մայրենի լեզվով ձեռնարկների սակավությունը, հարցեր, որոնք միշտ գտնվում էին պրոֆ. Տ. Զրբաշյանի ուշադրության կենտրոնում և պատճառ դառնում, որ նա ամեն օր հանդես գար նախաձեռնողի, կազմակերպչի և ղեկավարի դերում:

Բազմավաստակ մանկավարժը գերազանց տիրապետում էր երկրաբանության ամենատարբեր ճյուղերի և որն էր նրա նեղ մասնագիտությունը, այդ դժվար է ասել: Մանկավարժական համապատասխան կադրերի պակասի պայմաններում, 1934—1937 թվականներին նա մեծ վարպետությամբ կարգում էր ընդհանուր երկրաբանություն, բյուրեղագիտություն, հանքաբանություն, քարագիտություն, հետազոտման մեթոդներ և այլ դասընթացներ:

Նա դասախոսում էր մանկավարժի ու գիտնականի, լեզվաբանի ու գրականագետի, արվեստագետի ու հոնտորի միաձուլվարպետությամբ, պարզ ու հասկանալի, շատ պատկերավոր ու գիտական խորությամբ: Նա սիրում էր բանավոր խոսքը կապել գրավորի հետ և այդ էր պատճառը, որ շատ հաճախ, նա նկարչի կամ կենդանագրի վարպետությամբ գրում, գծագրում, նկարում էր գրատախտակին, դրանով իսկ ավելի պատկերավոր, հեշտությամբ յուրացվող և անմոռաց դարձնում դասախոսությունը:

Պրոֆ. Տ. Զրբաշյանի կարդացած դասախոսությունների և գործնական պարապմունքների միջև գոյություն ունեւ արտակարգ կապ ու հաջորդականություն: Ըստ անցած կամ անցնելիք նյութի, տեսականը լրացվում և յուրացվում էր գործնական պարապմունքներով ու հակառակը: Նա միշտ ներկա էր լինում գործնական ժա-

մերին և տարբեր միջոցներով օգնում էր ինչպես ուսանողներին՝ նյութի յուրացման, այնպես էլ իր ասիստենտ Շ. Շատովորյանին՝ մեթոդական կատարելագործման համար:

Երևանի պետական համալսարանի երկրաբանական բաժնի ուսանողներին տեսական ու գործնական գիտելիքներով ղինելուց բացի, պրոֆ. Զրբաշյանը մեծ ուշադրություն էր դարձնում նրանց ուսումնաարտագրական պրակտիկայի կազմակերպման և անցկացման վրա:

1936—1937 թվականների ամռան ամիսներին նա ղեկավարեց ապագա երկրաբանների առաջին դաշտային պրակտիկայի աշխատանքները: Պրակտիկայի վայրը ընտրելով երկրաբանական կառուցվածքի տեսակետից շատ հետաքրքիր և ուսանելի մերձերևմտյան շրջանը՝ Հրազդան և Ազատ գետերի ավազանը, նա ուսանողների հետ շաբաթներով շրջեց երթուղիներով, սովորեցրեց նրանց դաշտային հետազոտման մեթոդների հիմունքները, երկրաբանական հանույթի, քարտեզների ու կտրվածքների կազմման սկզբունքները:

Զրբաշյանի մանկավարժական գործունեությունը չի սահմանափակվել միայն դասախոսություններ կարդալով: Նա մեծ աշխատանք է կատարել ուսումնական ծրագրերի, գործնական պարապմունքների և մայրենի լեզվով մասնագիտական ձեռնարկների ստեղծման ուղղությամբ: Զրբաշյանը զբաղվել է նաև թարգմանչական աշխատանքով: Հիշատակման արժանի է նրա կազմած երկրաբանական տերմինների հայերեն բառարանը (շուրջ երկու հազար անոն), որը, ցավոք, մնացել է անավարտ:

Բազմալսատակ մանկավարժը հանդիսացել է Հայաստանի երկրաբանական ծառայության շատ ներկայացուցիչների երախտավոր ուսուցչապետն ու դաստիարակը: Նրա աշակերտներից շատերը ներկայումս գիտության և արտադրության ճանաչված գործիչներ են:

Զրբաշյանը զբաղվել է նաև գիտա-հետազոտական աշխատանքով, ուսումնասիրել Հայաստանի մի քանի շրջանների երկրաբանական կառուցվածքը և ընդերքում տարածված ոչ մետաղական օգտակար հանածոները:

1927—1935 թվականների ընթացքում աշխատելով նախ Հայաստանի Ժողտնտգերխորհի լեռնային բաժնում, այնուհետև Ժողկոմխորհին առընթեր կիրառական երկրաբանության և հանքաբանության գիտա-հետազոտական ինստիտուտում որպես լեռնային ինժեներ, խորհրդատու ու որոնողա-հետախուզական ջոկատների

Պրոֆ. Տ. Զբրաշյանը (աջից երկրորդը, կանգնած) հոնոուլտացիայի ժամանակ

պետ, Տ. Զրբաշյանը գիտա-հետազոտական աշխատանքներ է տանում հատկապես Երևանի, Կոտայքի (Աբովյան) ու Ախտաշի (Հրազդան) շրջաններում հանքային հումքի նոր աղբյուրներ հայտնաբերելու ուղղությամբ։ Այդ աշխատանքների արդյունքներն ամփոփված են նրա երկու տասնյակից ավելի գիտա-տեխնիկական հաշվետվություններում, որոնք պահվում են հայկական երկրաբանական վարչության ֆոնդերում։ Դրանցից առանձնապես հիշատակման արժանի են՝ Կոտայքի (Աբովյան) և Ախտաշի (Հրազդան) շրջանների պեմզաների ու դիատոմիտների մի շարք հանքավայրերի (էլար, Նովո-Նիկոլայևկա, Սուխոյ-Ֆոնտան, Նուռնուա և այլն) հայտնաբերմանը և հետախուզմանը (1927—1929), ինչպես նաև Աղբաշ-Ահամզալուի օնիքսների, Քոթանլուի ծծմբի, Կոդբի, բարիտի (1927 թ.), Զարխեջի կոնգլոմերատի (1932 թ.) և Զրվեժի գիպսի (1933 թ.) հանքավայրերին նվիրված հաշվետվությունները, որոնք ունեն ինչպես տեսական, այնպես էլ գործնական նշանակություն։

Տիգրան Զրբաշյանը մերձերևանյան շրջանի առաջին հետազոտողներից է, որը 1931—1935 թվականների ընթացքում հատկապես ուսումնասիրել է Զրվեժ-Շոռլորիձոր-Շոռաղբյուր տեղամասի երկրաբանական կառուցվածքը և օգտակար հանածոները։ Նա հատուկ ուշադրություն է դարձրել երրորդական հասակի նստվածքների շերտագրության, քարագիտության և հնէաբանության հարցերի վրա։ Նա առաջինն էր, որ առաջ քաշեց այդ շրջանի հնարավոր նավթաբերության և աղաբերության պրոբլեմը։

Պրոֆ. Զրբաշյանի հետազոտությունները ունեն գործնական նշանակություն հանրապետության շինարարական կազմակերպություններին, ինժեներ-երկրաբաններին իր մեծ փորձով ու գիտելիքներով օգնելու գործում։

Նա գրել է մի շարք եզրակացություններ, որոնք նվիրված են երկրորդ Երգեսի (1931 թ.) և հարավային, հարավ-արևելյան ղոերի ջրանցքների (1931—1934) երկրաբանական պայմանների նկարագրմանը, Գորիսի երկրաշարժի հետևանքների (1931 թ.) և նոր բնակավայրերի ստեղծման հարցերին։

Պրոֆ. Զրբաշյանի աշխատությունները, շնայած գրված են շուրջ երեք տասնամյակ առաջ, չեն կորցրել իրենց թարմությունը և միանգամայն համապատասխանում են Հայաստանի երկրաբանության հարցերի ժամանակակից պատկերացումներին ու խնդիրներին։ Դրանք գրված են մեծ հետազոտողի տեսական և գործնական հարուստ գիտելիքների, փորձի, նյութի բազմակողմանի խոր

մշակման ու իմացության, երկրաբանական առաջավոր մեթոդների կիրառման հիման վրա, հարուստ են համապատասխան լուսանկարներով, գծագրերով և քարտեզագրական արժեքավոր նյութերով:

Որպես գիտությունների ակադեմիայի երկրաբանության ինստիտուտի Կոտայքի երկրաբանական արշավախմբի պետ, նա իր կյանքի վերջին տարիներին աշխատում էր «Հրազդան և Ազատ գետերի ավազանների երկրորդական նստվածքների ստրատիգրաֆիան ու ֆաունան» թեմայի վրա, որը նրա կատարած հետազոտությունների ամփոփումն էր: Սակայն սա նույնպես մնաց անավարտ: Պրոֆ. Զրբաշյանը բացառիկ դեր խաղաց Հայաստանի մի քանի շրջանների երկրաբանական կառուցվածքի և ոչ մետաղական օգտակար հանածոների հանքավայրերի հայտնաբերման ու հետախուզման գործում:

Չնայած Զրբաշյանը չի թողել և ոչ մի տպագիր աշխատություն (իր ժամանակին այդ անհնար էր՝ մասնագիտական պարբերական մամուլի բացակայության պատճառով), սակայն նրա թողած ձեռագիր ժառանգությունը բավական է նրա գիտական վաստակը գնահատելու համար, վաստակ, որը կարելի է ընդհանրացնել երկու ուղղությամբ՝

1. Շերտագրության և հնէաբանության բնագավառում հիմնը-վելով պարունակող կենդանական և բուսական բրածո մնացորդների վրա, նա տվեց մերձերևանյան շրջանի երրորդական նստվածքների հասակային ստորաբաժանումները (օլիգոցեն, վերին միոցեն՝ սարմաթ):

2. Ոչ մետաղական օգտակար հանածոների բնագավառում նա հիմնավորեց մերձերևանյան շրջանի պեմզանների ու դիատոմիտների հանքավայրերի (Աբովյան, Զրաբեր, Ֆոնտան, Նուռնուս և այլն) գործնական նշանակությունը և առաջ քաշեց այդ շրջանի աղաբերության ու նավթաբերության հարցերը, որոնք մեր ժամանակներում ստացել են կարևոր նշանակություն:

Պրոֆ. Տիգրան Զրբաշյանի գիմանկարի բնութագրման ամբողջականության համար անհրաժեշտ է կանգ առնել նաև նրա հասարակական գործունեության և անհատական արժանիքների վրա:

Տ. Զրբաշյանը ակտիվ հասարակական գործիչ էր: Նա երկու անգամ (1930 և 1933 թվականներին) ընտրվել է Երևանի Քաղաքային խորհրդի գործկոմի անդամ, իսկ 1935 թ. Հայաստանի Կենտրոնական, բարձր գնահատելով նրա գիտա-մանկավարժական ու հասարակական ծառայությունները, նրան պարգևատրել է պատվոգրով: Որպես ճանաչված մասնագետ նա ընտրվել է 1928 թ. Տաշ-

քննդում կայացած երկրաբանների համամիութենական երրորդ համագումարի և միջազգային 17-րդ երկրաբանական կոնգրեսի (1937 թ.) պատգամավոր:

Պրոֆ. Տ. Զրբաշյանը Հայաստանում երկրաբանության առաջին պրոպագանդիստներից մեկն է հանդիսացել: Նա բազմաթիվ անգամ ելույթներ է ունեցել աշխատավորների առաջ, հանդես գալով երկրաբանության հուզող հարցերին և հատկապես երկրաշարժերին նվիրված զեկուցումներով:

Մեծ հայրենասեր ու լավագույն քաղաքացի, իր գործին մինչև վերջ նվիրված ուսուցչապետը սիրված ու հարգված էր բոլորից: Նա լավ բնախույզի նման ուներ ամեն ինչ տեսնելու և ընկալելու բացառիկ ընդունակություն:

Տիգրան Զրբաշյանը Հայաստանի երկրաբանական ծառայության ավագ սերնդի այն լավագույն ներկայացուցիչներից մեկն էր, որն իր մի քանի ընկերների ու պաշտոնակիցների հետ (Պ. Ղամբարյան, Հովհ. Կարապետյան և ուրիշներ) միասին մեծ գործ կատարեց 30-ական թվականներին մեր հանրապետության երկրաբանական հետազոտման բնագավառում: Սակայն, նա չմասնակցեց այդ ուղղությամբ կատարված հետազա աշխատանքներին: 1937 թվականին, երբ անհատի պաշտամունքի մթնոլորտում բոլորքովում էին անօրինականությունները, շատերի հետ միասին նա ևս զրկվեց իր այնքան սիրած գործին ծառայելու հետագա հնարավորություններից:

Պրոֆեսոր Տիգրան Զրբաշյանի երկրաբանական-մանկավարժական կյանքը շատ կարճատև եղավ, ընդամենը մի տասնամյակ: Սակայն, նա արեց ավելին, քան հնարավոր էր անել:

Պրոֆ. Տիգրան Զրբաշյանի պայծառ հիշատակը հավերժացնելու համար, Երևանի պետական համալսարանի երկրաբանական ֆակուլտետի ընդհանուր երկրաբանության կաբինետը կոչվել է նրա անունով:

ЛЕВОН АВАКЯН

ТИГРАН ДЖРБАШЯН

Резюме

Тигран Аршакович Джрбашян (1889—1937) один из замечательных представителей начального периода существования геологической службы Армении.

Он был первым исследователем в нескольких областях геологии Армении, первооткрывателем ряда месторождений неметаллических полезных ископаемых и основателем геолого-географического факультета Ереванского государственного университета.

Тигран Джрбашян родился в 1889 г. в Ване, в семье служащего. Начальное образование получил там же, а затем поступил в Тифлисскую семинарию «Нерсисян», которую окончил в 1912 г.

С 1913 по 1918 гг. Джрбашян работает учителем в армянских школах Вана и Тифлиса, а затем в течение 1918—1920 гг. продолжает учебу в Закавказском частном университете на факультете естествознания.

В 1920 г. Джрбашян уезжает в Париж, поступает в Сорбонский университет и здесь получает звание горного инженера.

В конце 1925 г. Джрбашян, возвратившись в Ереван, приглашается в Государственный университет для чтения лекций по общей геологии, кристаллографии и минералогии.

В 1929 г. в звании доцента он назначается на должность заведующего кафедрой геологии и минералогии, а через четыре года получает звание профессора.

Имя Тиграна Джрбашяна приобретает широкую известность в 1934 г., когда он в Ереванском государственном университете организует геологическое отделение и назначается деканом геолого-географического факультета.

Наряду с плодотворной педагогической деятельностью Джрбашян занимался также изучением геологического строения и полезных ископаемых ряда районов Армении. В течение 1927—1936 гг. он вел исследования с целью обнаружить новые источники минерального сырья. Результаты его трудов обобщены в более чем двух десятках научно-технических отчетах, посвященных изучению и описанию месторождений пемзы, диатомитов, ониксов, серы, барита, конгломератов и гипса.

Тигран Аршакович был одним из первых исследователей Приереванского района. В течение 1930—1935 гг. он изучил геологическое строение и полезные ископаемые Джрвеж-Шорджуридзор-Шорбулахского участка.

В последние годы своей жизни Тигран Аршакович работал в Геологическом институте Армянского филиала АН СССР

над темой «Стратиграфия и фауна третичных отложений бассейна рек Азат и Раздан».

Лучшей характеристикой заслуг выдающегося геолога является ряд принадлежавших ему геологических открытий.

Он был одним из первых исследователей геологии Армении, обосновавшим возрастное расчленение третичных отложений Приереванского района и выдвинувшим вопрос о перспективности нефтегазоносности.

В увековечение светлой памяти профессора Джрбашяна кабинет общей геологии Ереванского государственного университета назван его именем.